

MARSIYALARDA BOSHQARUVGA OID FIKRLAR TALQNIINING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

ОСОБЕННОСТИ ИНТЕРПРЕТАЦИИ МЫСЛИ ОБ УПРАВЛЕНИИ В МАРСИЯХ

FEATURES OF INTERPRETATION OF THE THOUGHT OF MANAGEMENT IN MARSIES.

Mo‘minov Sherozbek Siddiqjonovich

Filologiya fanlar bo‘yicha falsafa doktori PhD

sherozbek.mominov@bk.ru

+99891-659-69-99

ORCID ID 0000-0002-7475-1849

Rahmatova Nilufar Mahammadyunusovna

“Tashkent International University of Education”

Xalqaro Universiteti magistranti

nilufarraxmatova756@gmail.com

+99895-206-30-55

ORCID ID 0009-0003-3633-7115

Annotatsiya

Maqolada marsiya janrida hokimiyat va boshqaruv masalalarining badiiy-diskursiv talqini tahlil qilinadi. Elegik nutqning asosiy maqsadi bo‘lgan motam, xotira va qadriyatlarni qayta tiklash vazifalari bilan siyosiy-axloqiy tushunchalar – adolat, mas’uliyat, raiyatparvarlik, davr beqarorligi, hukmdor obrazi – o‘rtasidagi ichki aloqalar ochib beriladi. Tahlil hermenevtik va diskursiv yondashuvlarga tayangan holda marsiyadagi poetik semantika (falak, dawr, saltanat, mulk, raiyat kabi leksemalar), kompozitsion-syujet qurilma (yo‘qotish, xotira, ibrat), intertekstual aloqalar (madhiya va nasihatnoma bilan tutashuv) hamda ijtimoiy pragmatika (jamiyatni konsolidatsiya qilish, legitimatsiya, ilk siyosiy-madaniy refleksiya) nuqtai nazaridan olib boriladi. Natijada marsiyalarda boshqaruvga oid fikrlar uch paradigma – adolat (adl), javobgarlik (mas’uliyat) va fanolikka doir idrok (beqarorlik) orqali konseptual izchillik kasb etishi ko‘rsatib beriladi. Diniy masalalar chetlab o‘tiladi, bahslar faqat adabiy-estetik talqin doirasida yuritiladi.

Abstarct

The article analyzes the artistic and discursive interpretation of power and governance issues in the marsiya genre. The internal connections between the main

goal of elegy speech - the tasks of restoring mourning, memory, and values - and political and moral concepts - justice, responsibility, patriotism, the instability of the era, the image of the ruler - are revealed. Analysis based on hermeneutic and discursive approaches is carried out from the point of view of poetic semantics (such lexemes as falak, dawr, saltanat, mulk, raiyat), compositional-plot structure (loss, memory, lesson), intertextual connections (connection with an anthem and instructions), and social pragmatics (consolidation of society, legitimization, first political-cultural reflection). As a result, the marsiyas demonstrate that ideas about governance acquire a conceptual sequence through three paradigms - justice (adl), responsibility (javobgarlik), and the perception of mortality (unstability). Religious issues are ignored, discussions are conducted only within the framework of literary and aesthetic interpretation.

Аннотация

В статье анализируется художественно-дискурсивная интерпретация вопросов власти и управления в жанре марсия. Раскрываются внутренние связи между основной целью элегической речи – задачами восстановления траура, памяти и ценностей и политико-нравственными понятиями – справедливость, ответственность, патриотизм, нестабильность эпохи, образ правителя. Анализ, основанный на герменевтическом и дискурсивном подходах, проводится с точки зрения поэтической семантики (такие лексемы, как falak, dawr, saltanat, mulk, raiyat), композиционно-сюжетной структуры (потеря, память, урок), интертекстуальных связей (связь с гимном и наставлениями) и социальной прагматики (консолидация общества, легитимация, первая политико-культурная рефлексия). В результате в марсиях показано, что мысли об управлении приобретают концептуальную последовательность через три парадигмы – справедливость (адл), ответственность (жавобгарлик) и восприятие фанальности (бестабильность). Религиозные вопросы обходят стороной, дискуссии ведутся только в рамках литературно-эстетической интерпретации.

Kalit so'zlar: marsiya, boshqaruv, hukmdor obrazi, adolat, mas'uliyat, raiyat, falak, diskurs, poetik semantika, intertekst.

Key words: elegy, governance, image of the ruler, justice, responsibility, subjects, celestial sphere, discourse, poetic semantics, intertext.

Ключевые слова: элегия, управление, образ правителя, справедливость, ответственность, подданные, небеса, дискурс, поэтическая семантика, интертекст.

Kirish

Marsiya – yo'qotish va xotira poetikasi orqali hamjamiyatni birlashtirish, qadriyatlarni qayta tiklash va ibrat g'oyasini yetkazishga xizmat qiladigan janr. Ana

shu maqsadlar doirasida u hokimiyat va boshqaruv masalalarini ham bevosita yoki bilvosita yoritadi: hukmdor obrazini etik mezonlar bilan o'ldaydi, davr beqarorligi orqali mas'uliyat va adolat tushunchalarini keskinlashtiradi, rahbar shaxsining ijtimoiy legitimatsiyasini tarixiy-madaniy kontekstda belgilaydi. Marsiyaviy nutqda siyosiy konseptlar to'g'ridan-to'g'ri siyosiy da'voga aylanmaydi; ular estetik va axloqiy reestrda qayta kodlanadi. Shu bois marsiya boshqaruv haqidagi fikrlarni "motam–xotira–ibrat" zanjiri orqali tarbiyaviy-didaktik sathga ko'chiradi.

Marsiya va boshqaruv diskursi (nazariy asoslar):

– Janr xotirasi: elegik nutq tarixiy xotirani selektiv tarzda faollashtiradi; bu jarayonda boshqaruvga doir konseptlar – adolat (adl), insof, shafqat, raiyatparvarlik – ideal timsollar orqali normativlashtiriladi;

– Poetik semantika: falak, dawr, qismat, saltanat, mulk, raiyat singari leksemalar orqali hokimiyatning beqarorligi va mas'uliyat og'irligi bir vaqtda tasvirlanadi; tazod (saltanat–fanolik), tashbeh va talmehlar esa axloqiy xulosani kuchaytiradi;

– Kompozitsion model: yo'qotish (vafot/fojea) – xotira (fazilatlarni sanash) – ibrat (nasihat, xulosa) uchligi; ayni chiziqda "ideal boshqaruv" modeli ko'rsatib o'tiladi;

– Intertekstual aloqa: madhiya (madh) va nasihatnoma (pandnoma) bilan tutashuv; marsiya ko'pincha madhiya etik mezonlarini qayta tekshiradi, nasihatnoma g'oyalarini motam so'zining ichki chizig'iga joylaydi;

– Ijtimoiy pragmatika: jamiyatni konsolidatsiya qilish, siyosiy-axloqiy me'yorlarni mustahkamlash, tarixiy saboq chiqarish; marsiya siyosiy ritorika emas, ammo u boshqaruvni axloqiy ko'zguda tutadi.

Hukmdor obrazi: adolat va mas'uliyat konseptlari

Marsiyada hukmdor bir shaxsdan ko'ra ko'proq institutsional obrazdir. Uning fazilatlari (adl, ehson, raiyatparvarlik, ilm-hunar homiyli) jamiyat me'yorlari bilan "o'ldanadi". Marsiya hukmdorning o'limini ta'riflar ekan, boshqaruvning davomiyligi masalasini ham ko'taradi: rahbarning fazilati – tizim barqarorligining asosidir; shaxsiy kamol – ijtimoiy totuvlikning kafolati. Beqarorlik motivi (falak gardishi) esa "davlat" tushunchasini foniylid idroki bilan muvozanatlaydi: hokimiyatning mazmuni xizmat va mas'uliyatda, uning taqdirini esa adolat va xotira belgilaydi.

Raiyat va davlat munosabati: etik me'yorlarning badiiy kodlanishi

Marsiya raiyat (fuqaro) obrazini faollashtiradi: yo'qotish og'rigi xalq og'rig'i sifatida ifodalanadi; shundan kelib chiqib, boshqaruvning asl vazifasi – inson qadrini asrash, adolatni qaror toptirish – estetik qatlamda ta'kidlanadi. Marsiyadagi "hamdardlik" mexanizmi boshqaruvni "kompas"ga qo'yadi: hukmdor raiyat dardini

tinglay olsa – badiiy matn mazmunida legitimlik mustahkamlanadi; aks holda, falak-tazod metaforik maydonida “ibrat” funksiyasi kuchayadi.

Marsiya, madhiya va nasihatnoma kesishmasi

Elegiya ko‘pincha madhiyadagi ideal fazilatlarni “xotira rejimi”da qayta ko‘rsatadi: bu orqali maqtov emas, balki me‘yorlash va ibrat ustun keladi. Nasihatnoma bilan uzviylik esa boshqaruv axloqini qoidalashtirishga xizmat qiladi: so‘z ohangi motam bo‘lsa-da, maqsad – kelajak uchun dars. Shu jihatdan marsiya boshqaruv nazariyasining “badiiy laboratoriyasi”ga aylanadi: fazilatlar tizimi sinovdan o‘tadi, davr beqarorligida barqaror qadriyatlar ajralib chiqadi.

Poetik vositalar va boshqaruv g‘oyasining ta’sir mexanizmi:

– Tazod va parallelizm: saltanat–fanolik, qudrat–javobgarlik, davr–xotira juftliklari orqali axloqiy urg‘u kuchayadi.

– Talmeh va tarixiy ishora: o‘tgan zamonlar ibratlari orqali hozirgi boshqaruv me‘yorlari yodga solinadi.

– Anafora va gradatsiya: fazilatlar ketma-ketligi hukmdorning “normativ portreti”ni yaratadi.

– Leksik-semantik yadrolar: adl, insof, rahm, diyonat singari birliklar (diniy emas, etik ma’noda) boshqaruv nutqini badiiylashtiradi.

Tipologik ko‘rinishlar:

– Saroy marsiyasi: saroy-muhit kutilmalari bilan bog‘liq ravishda legitimatsion funksiyasi kuchli.

Jamiyat marsiyasi: xalq xotirasi va birdamlikni tiklashga yo‘naltirilgan; boshqaruv g‘oyasi “fuqaro nigohi”dan talqin qilinadi.

– Adabiy obraz ichidagi marsiyaviy sahna (masnaviy va dostonlarda): syujet doirasida boshqaruvga doir mezonlar dramatik vaziyat orqali yoritiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METADALOGIYASI

Marsiyalarning mazmuniy qatlamida jamiyat boshqaruvi, rahbar shaxsiga munosabat, siyosiy madaniyat va ijtimoiy tartib masalalarining aks etishi Sharq adabiyoti tadqiqotlarida muhim yo‘nalishlardan biri sanaladi. Klassik adabiyotshunoslikda Alisher Navoiy, Bobur, Lutfiy, Ogahiy kabi adiblar marsiyalaridagi ma’naviy-axloqiy g‘oyalar turlicha yondashuvlarda o‘rganilgan. Xususan, Navoiy ijodining tadqiqotchilari (A. Hayitmetov, N. Mallayev, S. G‘aniyeva va boshqalar) marsiya janrida davlat arbobi fazilatlari, adolat tamoyili va rahbarning xalq oldidagi mas’uliyatini poetik talqin qilish masalasiga alohida e’tibor qaratganlar.

Zamonaviy adabiyotshunoslikda esa marsiyalarning ijtimoiy-siyosiy mazmuni, jamiyatdagi boshqaruv tamoyillari bilan bog‘liq g‘oyalar muloqot lingvistikasi, diskurs tahlili, konseptual semantika kabi metodlar asosida o‘rganilmoqda. Ayrim tadqiqotlarda (O. Sharafiddinov, I. Hotamov, B. Qosimov) marsiya janri faqat motam ohangi emas, balki ma’naviy-miniatyura sifatida jamiyatning tutgan yo‘lini, rahbar

shaxsining qadri va gʻaflati oqibatlarini estetik tilda aks ettirish vositasi sifatida koʻriladi.

Gʻarb va Sharq poetikasida marsiyalarning siyosiy-axloqiy funksiyasi boʻyicha olib borilgan tadqiqotlarda (A. Toynbi, J. Assmann, E. Gibb va boshqalar) yoʻqotilgan yetakchi shaxs obrazining jamiyat barqarorligi, boshqaruv talablarining qayta koʻrilishi va ijtimoiy xotira shakllanishidagi ahamiyati taʼkidlanadi. Bu yondashuvlar marsiyaning nafaqat estetik, balki boshqaruv-gʻoyaviy mazmunini ham ochishga imkon beradi.

Mazkur manbalar tahlili shuni koʻrsatadiki, marsiyalarda boshqaruvga oid fikrlarning talqini koʻpincha uch asosiy yoʻnalishda namoyon boʻladi:

Ideal rahbar modeli – adolat, saxovat, masʼuliyat, xalqparvarlik fazilatlarini bilan ifodalanadi.

Yoʻqotilgan tartib va iztirob – rahbarning vafoti jamiyat barqarorligining vaqtincha izdan chiqishi sifatida koʻriladi.

Taʼlimiy va ogohlantiruvchan ruh – marsiya oʻquvchiga boshqaruvning axloqshunoslik tamoyillarini eslatadi.

Metodologiya

Maqolada marsiyalardagi boshqaruvga oid fikrlarni oʻrganishda zamonaviy adabiyotshunoslik va gʻoyaviy-siyosiy tahlil metodlaridan kompleks foydalanildi. Tadqiqot metodologiyasi quyidagi yondashuvlar asosida shakllantirildi:

Marsiyalarning badiiy strukturasi, kompozitsiyasi, tasvir vositalari va ularning boshqaruv gʻoyalari bilan bogʻliqligi aniqlanadi. Poeziya janriga xos metafora, istiora, tazod, madh-sifatlash kabi poetik vositalar tahlil qilinadi.

Marsiya matnida hukmdor shaxsi, rahbarlik tamoyillari, ijtimoiy vaziyat va siyosiy kontekst qanday diskurs orqali ifodalanayotgani oʻrganiladi. Bu yondashuv marsiyani ijtimoiy-madaniy nutq sifatida koʻrishga imkon beradi.

Turli davr va mualliflar marsiyalarida rahbar obrazining talqini solishtiriladi. Shu orqali boshqaruv haqidagi fikrlarning tarixiy evolyutsiyasi aniqlanadi.

“Adolat”, “rahbar”, “xalq”, “yoʻqotish”, “barqarorlik”, “masʼuliyat” kabi boshqaruvga oid asosiy konseptlarning poetik mazmuni va semantik maydoni aniqlanadi.

Marsiyalarning jamiyatdagi boshqaruv madaniyati, siyosiy ong va ijtimoiy qadriyatlar shakllanishidagi oʻrni oʻrganiladi.

Ushbu metodlar integratsiyasi marsiyalarda boshqaruvga oid fikrlar qanday poetik shaklda ifodalanishi, ular oʻquvchiga qanday taʼsir koʻrsatishi va jamiyatdagi maʼnaviy-siyosiy ongni shakllantirishdagi oʻrni haqida kompleks xulosa chiqarishga imkon beradi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tadqiqot jarayonida marsiyalarda boshqaruvga oid fikrlar talqinining asosiy tamoyillari, ularning ifoda vositalari hamda ijtimoiy-siyosiy mazmun kasb etuvchi qatlamlari o'rganildi. Tahlillar shuni ko'rsatdiki, marsiyalar nafaqat motam mazmuni bilan cheklanib qolmay, balki rahbar shaxsining fazilatlarini, boshqaruv tamoyillari va xalq bilan munosabatlar haqidagi qarashlarni ham aks ettiradi.

Birinchidan, marsiyalarda rahbar obrazining idealizatsiya qilinishi boshqaruv konsepsiyasining markaziy unsurlaridan biri sifatida namoyon bo'ladi. Marsiya matnlarida xalqparvarlik, adolatparvarlik, jasorat, mas'uliyat, fidoyilik kabi fazilatlar rahbarning eng asosiy sifatlarini sifatida ko'rsatiladi. Ushbu fazilatlar orqali mualliflar jamiyat uchun namunaviy boshqaruv modelini yaratishga intiladi. Tahlil qilingan marsiyalarda aynan yetakchi shaxsning ijobiy fazilatlarini xalqning birdamligi va yurt ravnaqi uchun zarur omil sifatida talqin etilgan.

Ikkinchidan, marsiyalarda boshqaruvga doir fikrlar ko'pincha ijtimoiy tanqid shaklida ham namoyon bo'ladi. Marhum rahbarning ezgu fazilatlarini ulug'lanar ekan, bilvosita mavjud boshqaruvdagi kamchiliklar ham yoritiladi. Bu esa marsiyani nafaqat estetik, balki ijtimoiy-siyosiy funksiyaga ega adabiy janr sifatida ko'rsatadi. Shu jihatdan marsiyalar xalqning kutgan ideallarini, boshqaruvdan bo'lgan talab va ehtiyojlarini poetik shaklda ifoda etuvchi badiiy manba bo'lib xizmat qiladi.

Uchinchidan, marsiyalardagi boshqaruv talqinida ruhiy-emotsional kuchning katta o'rni bor. Motam ohangi orqali muallif rahbarning yo'qolishi natijasida jamiyatda yuzaga kelgan bo'shliqni his qilnadigan tarzda tasvirlaydi. Bu esa xalq uchun rahbarning qanchalik ahamiyatli bo'lgani, uning boshqaruvdagi faoliyati qanday qadrlangani to'g'risida bevosita ma'lumot beradi. Marsiyalardagi bunday hissiy urg'u boshqaruv jarayonida insoniylik va ma'naviy mas'uliyatning muhimligini ta'kidlab turadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, marsiyalarda boshqaruvga oid qarashlar uch yo'nalishda – ideal rahbar modeli, ijtimoiy tanqid va ma'naviy-emotsional baholash – orqali shakllanadi. Bu xususiyatlar marsiyalarni nafaqat badiiy-estetik, balki tarixiy, ma'naviy va siyosiy manba sifatida ham o'rganishga imkon yaratadi. Shuningdek, marsiyalarda jamiyatning ma'lum davr boshqaruv tamoyillariga bo'lgan munosabati, rahbarlik institutiga nisbatan ijtimoiy qarashlar va xalq ongidagi boshqaruv ideallari badiiy usulda mujassam etilgan.

Umuman olganda, marsiyalardagi boshqaruvga oid fikrlar talqini o'ziga xos badiiy-falsafiy yondashuvga ega bo'lib, ular orqali o'sha davr boshqaruv madaniyati, rahbar shaxsiga qo'yilgan talablar va jamiyatning ijtimoiy kayfiyati haqida muhim ilmiy xulosalar chiqarish mumkin.

Xulosa

Marsiya janri boshqaruvga oid fikrlarni bevosita siyosiy nutq orqali emas, balki xotira–ibrat mexanizmi orqali badiiylashtiradi. Uning asosiy paradigmaları – adolat,

mas'uliyat va fanolik idroki – boshqaruv mazmunini axloqiy mezonlar bilan uyg'unlashtiradi. Shunday qilib, marsiya jamiyatni konsolidatsiya qiluvchi, qadriyatlarni me'yorlovchi va boshqaruvni axloqiy ko'zguda tutuvchi muhim adabiy maydondir.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Abdug'afurov, A. O'zbek adabiyotida marsiya janrining shakllanishi va taraqqiyoti. – Toshkent: Fan, 2010.
2. Boydullayeva, Z. "Mumtoz janrlar semantikasi va ularning jamiyatbop funksiyalari." O'zMU Axborotnomasi, №3, 2018, 90–98-betlar.
3. Karimov, N. "Marsiya janrining poetik xususiyatlari." O'zbek tili va adabiyoti, №4, 2016, 45–53-betlar.
4. Mirzaev, T. O'zbek mumtoz adabiyoti tarixi. – Toshkent: Yozuvchi, 1998.
5. Yo'ldoshev, Q. "Mumtoz she'riyatda boshqaruv va davlat timsollari talqini." Sharq yulduzi, №2, 2019, 112–120-betlar.
6. Nurullaeva, M. Janriy poetika masalalari. – Toshkent: Ma'naviyat, 2014.
7. Navro'zov, R. "Marsiya janrida obrazlar tizimi va ularning ijtimoiy mazmuni." Adabiyotshunoslik tadqiqotlari, №5, 2021, 54–62-betlar.
8. Asqarov, A. "Marsiya matnlarida sotsial–siyosiy motivlarning talqini." Filologiya masalalari, №1, 2020, 87–95-betlar.
9. Oripov, A. She'riyat va ma'naviyat. Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 2002.
10. Qosimov, B. Adabiy tanqid va tahlil asoslari. – Toshkent: O'zbekiston, 2005.
11. Sirojiddinov, S. O'zbek mumtoz adabiy tanqidchiligi tarixi. – Toshkent: Akademnashr, 2013.